

VLIV ŘEČTINY

Kapitolky:

– Dosud nebyla spolehlivě zodpovězena otázka, jak velký vliv měla řečtina na latinu. Dlouhá staletí vzájemného kontaktu obou jazyků a prestižní postavení řečtiny dovolují předpokládat významné ovlivnění. Působení jednoho jazyku na druhý nebývá stejně silné ve všech oblastech. Nejsnáze dochází k přejímání v oblasti slovní zásoby. Ovlivňování, případně přejímání gramatických struktur je komplikovanější, ale nikoliv méně běžné. Je však nutná určitá blízkost v gramatické struktuře mezi dotýcnými jazyky, jinak nemůže dojít k hlubšímu ovlivnění. Je např. známo, že arabština ovlivnila španělštinu téměř výhradně ve slovní zásobě, ačkoliv soužití obou jazyků bylo dlouhé a arabština se stala prestižním jazykem mimo jiné i díky větší technické a kulturní vyspělosti jejich mluvčích.

– pojem **grecismus**: vlivy řečtiny, se kterými se v latině setkáváme. Většinou se mluví o slovní zásobě, ale řecké vlivy se uplatnily i v ostatních jazykových plánech. Působení řečtiny na latinu nelze omezit na přímé a nejnápadnější výpůjčky, ať v oblasti slovní zásoby či např. syntaktických konstrukcí. V mnoha případech najdeme kořeny jevu označovaného za grecismus i ve staré latině. E. Löfstedt uvádí v této souvislosti jako příklad tzv. akuzativ vztahový, neboli *accusativus Graecus*. Ukazuje, že *spesso l'origine di una costruzione di tal genere si trova in tendenze linguistiche antiche e genuinamente latine, che tuttavia sotto lo stimolo di modelli greci hanno acquistato forza e si sono estese molto oltre i loro confini originari*.¹ Z toho plyne, že kategorie *grecismus* je dosti různorodým celkem. Spadají do ní jednak přímé výpůjčky z řečtiny, a to jak slova, tak i konstrukce, které byly latině zcela cizí, ale i konstrukce od původu latinské, které vlivem řečtiny nabyly na hojnosti a na důležitosti. Löfstedt navrhuje pro tyto grecismy termín *grecismi parziali*, tj. částečné grecismy. To platí pro vliv řečtiny obecně, nejen ve spojení s křesťanstvím. Ještě složitějším případem je to, co Löfstedt nazývá *evoluzione parallela*, tj. paralelní vývoj.² Jde o paralelní, nezávislý vývoj latiny a řečtiny stejným směrem, takže se na první pohled může zdát, že se jedná o působení jednoho jazyka na druhý. Löfstedt³ uvádí jako příklad latinské *pars* ve významu *regio, provincia* a řecké *mšroj* se stejným významem. Z podobných případů plyne, že je třeba posuzovat každé slovo jednotlivě. U konkrétního výrazu se mohou kombinovat různé faktory, může se jednat např. o paralelní vývoj, který je podporován tím, že v druhém jazyce se odehrává tentýž proces.

– Přejímání řeckých slov je doloženo už od prvních latinských písemných literárních památek.

– Kontakt mezi Řeky a Římany je mnohem staršího data, podle nálezů keramiky spadá min. do 7. stol. př. Kr.

– V souvislosti s lidovou a pozdní latinou se mluví zejména o vlně grecismů, které pronikly do latiny s šířením křesťanství, a o odborných termínech přejatých z řečtiny. Pozornost se věnuje také některým obecným slovům, která přešla do románských jazyků. Na téma řeckých lexikálních výpůjček a kalků existuje řada jak všeobecných tak specializovaných prací.⁴

¹ Löfstedt, E., 1959: (překlad z r. 1980): str. 133 – 134

Původ takové konstrukce často leží ve starých, čistě latinských jazykových tendencích, které pod vlivem řeckých vzorů získaly na síle a rozšířily se daleko za své původní hranice.

² Löfstedt, E., 1959: (překlad z r. 1980): str. 157 a násl.

³ Löfstedt, E., 1959: (překlad z r. 1980): str. 157 a násl.

⁴ Např.: Väänänen V., 1982³ (fr. orig. 1963): *Introduzione al latino volgare*, Bologna; Herman J., 1997 (fr. orig. 1975): *El latin vulgar*, Barcelona; Löfstedt E., 1980 (angl. orig. 1959): *Il latino tardo*, Brescia; Schrijnen J., 1986³ (něm. orig. 1932): *I caratteri del latino cristiano antico*, s dodatkem *Dopo quarant'anni* od Ch. Mohrmann, Bologna; Mariner Bigorra S., 1960: „El latín de la Península ibérica: léxico“, in ELH

Slovní zásoba:

- tři hlavní vlny výpůjček ve slovní zásobě – od počátku kontaktů, oblast každodenního života; s rozvojem filosofie; s šířením křesťanství
- **1. vlna:** námořnictví a obchod (*ancora, gubernare, talentum, mina, nummus*), jména předmětů, nástrojů a zařízení (*amphora, machina, spatha, camera* „klenutý strop“, *lampas*), běžná slova jako *aer, corona, chorda, poena*.
- řada grecismů v Plautových komediích; kromě citoslovcí a vlastních jmen přejatých z řečtiny se tu objevuje i řada jiných výpůjček. Novotný uvádí, že to jsou *zejména slova označující věci související s hodováním, milkováním a strojením*.⁵ Jako příklady cituje sloveso *propinare* z řeckého *προπίνειν* „připíjet“ a *crapula* z *κραπάλη* „opilost“.
- **2. vlna:** filozofie. Kromě přímých výpůjček autoři vytváří neologismy pro vyjádření konceptů řecké filozofie, např. Cic. *qualitas, moralis*
- **3. vlna:** křesťanství. Do latiny se dostává řada odborných termínů spojených s křesťanskou naukou a obřady, ale dochází i k přejímání dalších slov. Výpůjčky v souvislosti s křesťanstvím jsou pro tuto dobu nejvíce charakteristické, ale slovní zásoba se obohacuje výrazy z řečtiny i v oblasti odborných pojmů (obliba odborné literatury, encyklopedických děl; často se jednalo o překlady z řečtiny nebo o díla na základě řeckých pojednání).
- jazykem křesťanství v římské říši byla zpočátku řečtina, latina se vedle ní začala prosazovat až později
- Některá z křesťanských slov se řadí mezi tzv. sémantické kalky a zároveň tedy spadají do kategorie grecismů. Löfstedt je definuje takto: *Con queste espressioni si vuole indicare il fenomeno per cui una parola, il cui significato copre in parte il senso di una parola di un'altra lingua, acquista in un secondo tempo, per influsso di quest'ultima, anche altri aspetti del significato di essa*.⁶ Tento postup je typický pro odbornou terminologii z různých oblastí (filosofie, lékařství, gramatika...). Jako příklad Löfstedt uvádí latinské slovo *iudicium* pro označení krize v průběhu nemoci, použitého na základě řeckého *κρίσις*, které v jednom ze svých významů skutečně odpovídá latinskému *iudicium*. V oblasti křesťanských slov je takovým případem slovo *virtutes* ve významu „ctnosti“, utvořené na základě řeckého *ερετα*...

Příklady výpůjček v souvislosti s křesťanstvím:**abyssus**

Z řeckého *ἄβυσσος*, „bezedný“. V latině se vyskytuje jako substantivum, jehož význam „propast“ vychází z řečtiny (např. ve Vulgátě). Ve Vulgátě však může *abyssus* mít i jiné významy. Označuje např. obecně podsvětí (Vulg. Rom. 10, 7) nebo přímo peklo (Vulg. Apocal. 9, 11). Kromě toho je u Augustina (Confes. 1) doložen význam *latentia corda mortaliū et profundae cogitationes*.⁷

acolythus/acoluthus

Z řeckého *εὐχολούτος*, které v latině odpovídá výrazům *comes, servus*. V křesťanském prostředí se jeho význam zúžil a označuje člověka, který pomáhá v kostele při obřadech.

angelus

Z řeckého *ἄγγελος*, které znamená „posel“. V křesťanském kontextu označuje nejčastěji anděla, tedy posla Božího. Není to však jediný význam, se kterým se u tohoto slova můžeme setkat. Isidorus užívá výrazu *angelus* také pro syna Božího. *Angelus* se dále objevuje i jako titul papežů, biskupů a kněží.

⁵ Novotný, F., 1955: str. 260

⁶ Löfstedt, E., 1959: (překlad z r. 1980): str. 142

Tyto výrazy mají označovat jev, kdy slovo, jehož významy částečně odpovídají významům slova z jiného jazyka, získá vlivem tohoto jazyka druhotně také významy, kterými se cizí slovo liší.

⁷ Forcellini, s. u. *abyssus*

anachoreta

Z řeckého ἀναχωρητής, které znamená “ten, který odchází do samoty/pustiny”. Je to slovo odvozené od ἀναχωρῶ, “odcházet”. Isidorus uvádí, že *anachoreta* je člověk, který odejde do pouště a sám tam bydlí (Isid. 7. Orig. 15, 3).

anathema

V řečtině má podobu buď ἀνάθημα nebo ἀνάθεμα. Je to dar, který se dává bohům, nebo také oddělení odloučení. Nebylo to však označení pro jakýkoliv dar, ale jen pro ten, který se zavěšoval nebo pokládal před sochu boha. Bible a křesťanští autoři vychází z druhého možného významu. Ve Vulgátě je *anathema* věc, případně osoba, která má být odstraněna. Církevní autoři používají *anathema* jako termín pro odloučení křesťana ze společenství věřících, tedy pro exkomunikaci. Od tohoto slova existuje i řada odvozenin, např. *anathematizo*, *anathematizatio*, *anathemabilis*.

antichristus

Z řeckého ἀντίχριστος, které je složeno z ἀντί... a Χριστός. Je to ten, který odporuje Kristu, stojí proti němu a učí lidi v rozporu s jeho učením. Tak používají toto slovo např. Tertullianus, Augustin, Vulgáta a Hieronymus. Jako vlastní jméno se objevuje v Janově Apokalypse.

apocalypsis

Z řeckého ἀποκάλυψις “zjevení”, “odhalení tajemství”. Stojí v názvu knihy Zjevení sv. Jana, která uzavírá Nový zákon.

apostata

Z řeckého ἀποσταθῆς, které je odvozeno od slovesa ἀποσταθῆναι a označuje vojenského zběha. V křesťanském prostředí se používá pro odpadlíka od víry, ale také obecně pro špatného člověka (Vulg. Prov. 6, 12).

apostolus

Z řeckého ἀπόστολος “posel”, “hlasatel”, které je odvozeno od slovesa ἀποστέλλω “posílat (posly)”. Dnes spojujeme toto označení především s dvanácti nejbližšími žáky Ježíše Krista a některými dalšími hlasateli křesťanství v jeho počátcích, ale v textech se toto slovo používá i pro označení jiných osob. Může např. označovat i Ježíše jako toho, který byl poslán od Boha (Vulg. Hebr. 3, 1), nebo první biskupy vybrané přímo apoštoly (Vulg. Phil. 2, 25).

archi-

Jedná se o řeckou částici ἀρχι pocházející z řeckého ἀρχή “počátek”, “vláda”. Slouží k vytváření řady složenin. Prvek *archi-* vyjadřuje nadřazenost, první místo. V křesťanské latině se vytvořila řada takových složenin, např. *archangelus*, *archidiaconus*, *archiepiscopus*, *archipresbyter*, *archimartyr* (první mezi mučedníky, hlavní učedník). Dále mezi ně patří slovo *archimandrita* (představený mezi mnichy), jehož druhá část se zakládá na řeckém ἀρχιμάνδρα, mj. “jeskyně”, protože mniši žili také v jeskyních.

baptisma

Z řeckého βάπτισμα “umytí”. Kromě významu “křest” v křesťanském slova smyslu se používá i o křtu, který vykonával Jan Křtitel. Přeneseně označuje také mučednictví.

baptista

Z řeckého βαπτιστής “ten, který umývá”. U křesťanů tedy “ten, který křtí”, “křtitel”. Používá se zejména jako označení Jana Křtitele.

baptisterium

Řecké βαπτιστήριον označovalo bazén, ve kterém se dalo i plavat. V křesťanském prostředí označuje nádrž s vodou, kde se provádí křest ponořením, jak to bylo obvyklé v prvotní církvi.

baptizare

Z řeckého βαπτίζω “umývat”, “ponořit”. Křesťané ho použili pro speciální očistu, tj. očistu od hříchů. V Bibli se však používá nejen ve významu “křtít”, ale i pro rituální židovskou očistu.

basilica

Řecký výraz *basilikos* se nedostal do latiny prvotně s křesťanstvím, ale už dříve pro označení tržní, případně soudní budovy. Tyto stavby byly často přeměňovány na křesťanské kostely, a proto se slovo *basilica* stalo označení pro chrám určitého typu.

biblia

Plurál *biblia*... a znamenající prostě “knihy” se stal v celém křesťanském světě označením pro soubor knih Starého a Nového zákona, tedy pro Biblii.

blasphemare

Z řeckého *blasphēmō*... w “pomlouvat”, “nesprávně o někom soudit” apod. V Biblii a u křesťanských autorů se význam tohoto slova zužuje na “dělat to, co je proti Božímu majestátu”, tedy “rouhat se”.

canon

Řecké *kanōn* znamenající “norma”, “pravidlo” se objevuje už u Cicerona (16 Fam. 17) a u Plinia (34, 19, 6). V křesťanské latině však nabývá specifického významu. Označuje jednak soubor knih Starého a Nového zákona, které byly schváleny jako součást Písma, jednak církevní předpisy.

catechizare

Z řeckého *katechēō*... zw “učit někoho”, “vzdělávat”. Pro křesťany *catechizare* znamená “vzdělávat někoho v křesťanské nauce”.

catechumenus

Z řeckého *katechomēnos*... ůmenoj “ten, který se učí nějaké nauce”. U církevních autorů je to *candidatus Christianae religionis*,⁸ tedy ten, kdo se chystá na křest a vzdělává se ve víře.

catholicus

Řecké *katholikos*, které se do latiny překládá jako *universalis*, tedy “všeobecný”. U církevních autorů se také objevuje téměř ve stejném významu jako *orthodoxus* “pravověrný”.

clericus

Adjektivum *clericus*, odvozené od substantiva *clerus* (viz níže). Je to označení pro ty, kteří obdrželi svěcení bez ohledu na to, jakého stupně.

clerus

Z řeckého *klēros*, které znamená “povolání”, “los”, “losování”, “příděl půdy”, “osud”. V křesťanských textech se nachází v některém z těchto významů jen v přeneseném slova smyslu (Vulg. Ps. 67, 14). Nejčastěji (např. Augustin, Prudentius,...) označuje lidi se svěcením jako celek, tedy *ordo clericorum*.⁹ Může se však také vyskytnout jako označení pro společenství všech křesťanů.

coemeterium/coemeterium

Z řeckého *koimētērion* “místo určené ke spaní”. Křesťanští autoři takto označují hřbitov, protože smrt pokládají za spánek.

coenobium

V řečtině *koinōnion* “společný život”. Je to slovo utvořené z *koinōnos* “společný” a *bios* “život”. V křesťanské latině se postupně stalo označením pro specifické místo, kde se společný život praktikuje, tedy pro klášter.

chrisma

Z řeckého *chrisma* “mast”, “olej”, které je odvozeno od slovesa *chrōō*... w “mazat”. U křesťanských autorů (Tertullianus, Prudentius,...) se *chrisma* používá pro pomazání posvátným olejem při křtu. Může také označovat přímo olej, který k pomazání slouží, viz české *křížma*.

Christus

Pochází z řeckého *christos* “pomazaný”. U křesťanů náleží toto označení Ježíši.

⁸ Forcellini, s. u. *catechumenus*

⁹ Forcellini, s. u. *clerus*

daemon

Z řeckého *da...*mwn, které původně označovalo jak dobrého, tak zlého ducha. V křesťanství převážil záporný význam.

diabolus

Z řeckého *diabolos* “pomlouvačný”, které je odvozeno od *diabellw*, “klamat”, “podvádět”, “rozdvajovat”, “pomlouvat”. Je to také *cognomen proprium principis daemoniorum*.¹⁰ *Diabolus* může také označovat špatného člověka. S tímto slovem se setkáme u mnoha křesťanských autorů a prostřednictvím latiny si najde cestu nejen do románských jazyků.

diaconus

V řečtině znamená *diakonos* “služebník”. U církevních autorů je to služebník speciálního typu. Nazývá se tak člověk, který byl vybrán pro službu u oltáře jako pomocník kněze, ale i pro službu jiného druhu, např. charitativní.

dithalassus

Z řeckého *dithalassos*, které se do latiny dá přeložit jako *bimaris*. Je složeno z *d...*j a *qlassa* a znamená “ten, který je omýván dvěma moři”. Je to příklad grecismu, který těsně nesouvisí s křesťanstvím, ale je v latině doložen až od Vulgáty a je proto pravděpodobné, že byl do latiny uveden prostřednictvím křesťanství.

dogma

Z řeckého *dōgma* “mínění”, “ustanovení”, “usnesení”. Do latiny nepřišlo až s křesťanstvím, ale používal ho už Cicero ve svých filosofických spisech. V křesťanském prostředí však nabylo specifického významu, který se používá dodnes. Označuje články víry schválené či definované církví. Od slova *dogma* jsou odvozena některá jiná slova, např. *dogmatizo*, *dogmaticus*, *dogmatice*.

ecclesia

Z řeckého *ἑκκλησία* “shromáždění lidí”, “sněm”. V křesťanské terminologii označuje společenství pokřtěných, potom také místo, kde se scházejí, tedy “kostel”.

eleemosyna

Z řeckého *ἐλεημοσύνη*, které znamená “slitování se”, “dar chudým”, “almužna”. Je doloženo např. u Tertulliana a Augustina.

epiphania

Z řeckého *ἐπιφάνεια* “zjevení”. Křesťané použili tohoto slova pro označení svátku, který se slaví 6. ledna, tedy pro svátek Zjevení Páně neboli Tři králů. Kromě toho však slovo *epifania* mohlo označovat i další dvě významné události z Ježíšova života. Jednak událost při Ježíšově křtu, kdy se ozval hlas z nebe, a jednak zázrak proměnění vody ve víno na svatbě v Káni.

episcopus

Z řeckého *ἐπίσκοπος* “dohlížitel”, “ten, který stojí v čele”, “správce”. V křesťanském jazyce je to označení pro člověka, který stojí v čele křesťanské komunity ve městě nebo na nějakém území, tedy pro biskupa.

eremita

Z řeckého *ἐρημίτης* “ten, kdo bydlí v poušti”. Označovali se tak poustevníci.

eremus

Z řeckého adjektiva *ἔρημος* “opuštěný”, “samotný”, “samotářský”, “osamělý”. Substantivum *eremus* pak znamená “poušť”, “pustina”.

evangelium

Z řeckého *εὐαγγέλιον* “dobrá/radostná/příznivá zpráva”. V křesťanských textech se může používat pro Ježíšovo učení, pro knihu, kde je toto učení zapsáno, nebo pro šíření a předávání Ježíšova učení.

¹⁰ Forcellini, s. u. *diabolus*

evangelizo

Z řec. εὐαγγελ...ζω “oznamovat”. V křesťanském kontextu je těsně spjato s významy slova *evangelium* a znamená buď obecně “oznamovat dobré věci” nebo “předávat křesťanské učení” nebo “kázat, hlásat víru v Ježíše”.

eucharistia

Z řec. εὐχαριστία od εὐχαριστῶ “vzdávat díky”, “děkovat”. V jazyce křesťanů má zcela specifický význam a slouží k označení svátosti těla a krve Páně.

exorcizare

Z řec. ἑξορκίζω “zapřísahat”, “přísahou zavazovat”. Křesťanská latina používá tento grecismus ve spojení s demony. Znamená “ve jménu Božím vyhánět zlé duchy”.

heresis/haeresis

Je slovo vzniklé přejetím řeckého ἁίρεσις, “vybrání si”, “volba”. Forcellini definuje *heresis* jako *dogma, quod quis sequendum elegit, secta*. Tak se objevuje už u Cicerona nebo Vitruvia. V křesťanském prostředí, a to až do dnešních dob, znamená “učení, které odporuje nauce církve”.

hymnus

Řecké ὕμνος znamená “zpěv”, “chvála”, “zpěv na oslavu Boha”. Vyskytují se také odvozeniny *hymnizo* “zpívat hymny”, *hymnifico* “psát nebo zpívat hymny”.

idolatra/idolatres

Z řeckého εἰδωλότροχος “ten, který uctívá modly”.

idolatria

Z řeckého εἰδωλότροχος...α “uctívání model”.

idolothytum

Řecké adjektivum εἰδωλόθυτος znamená “ten, který byl obětován modlám”. Substantivum *idolothytum* je pak “to, co bylo obětováno modlám”, např. maso z obětních zvířat, které se pak prodávalo na trhu.

idolium

Z řec. εἰδωλόθιον “místo, kde se uctívá modla”. Doloženo např. u Hieronyma.

idolum

Z řeckého εἰδωλόθιον “podoba, zobrazení nějaké věci”. V tomto významu se objevuje např. u Cicerona, ale v dalším vývoji latiny převáží křesťanský význam “socha/obraz pohanského boha”, “modla”.

laicus

Z řeckého λαϊκός “lidový”, které je odvozeno od λαός “lid”. U křesťanských autorů je to člověk, který nepřijal svěcení, laik.

litanía

Z řeckého λητήναι...α “prosba”, “modlitba”, které je odvozeno od „prosit”. Někdy může označovat zpěv Kyrie eleison.

martyr

Z řeckého μάρτυρ, -οῦ “svědek”. Mezi křesťany se tak označovali lidé, kteří byli pro svou víru odsouzeni k smrti a popraveni.

monacha

Z řeckého μοναχή, femininum k *monachus* (viz. násl.), “poustevnice”.

monachus

Z řeckého μοναχός “jediný”, “osamělý”, “ten, kdo žije o samotě”. Označují se tak poustevníci a mniši.

monasterium

Z řec. μοναστήριον, které označuje místo, kde žijí *monachi*. Čeština má pro *monasterium* i *coenobium* slovo “klášter”.

papa/papas/pappas

Z řeckého $\rho\alpha\pi\alpha\varsigma$. V latině může znamenat stejně jako u Řeků “otec”, “stařec”. Křesťanští autoři ho používají pro biskupy a jiné osoby, které přijaly svěcení. Ve východní církvi se tak označoval zvláště alexandrijský biskup. Na západě se postupně toto označení stalo výlučně titulem pro římského biskupa, tedy pro papeže.

paroecia/parochia

Paroecia vychází z řeckého $\rho\alpha\rho\iota\kappa\iota\alpha$, které primárně znamenalo “sousedství”, “společné bydlení”. V širším významu označuje provincii. V křesťanské terminologii to je území spadající pod jednoho biskupa nebo kněze.

presbyter

Je to původem řecký komparativ $\pi\rho\epsilon\sigma\beta\upsilon\tau\epsilon\rho\omega\varsigma$ “starší”. Stalo se označením pro kněze, někdy také pro biskupa.

propheta

V řečtině má podobu $\pi\rho\rho\theta\eta$ a znamená “ten, kdo předpovídá budoucnost”, “věštec”. V řeckém světě se tak nazývali věštcí, kteří byli při věštírnách nějakého boha. Kromě toho mohl být *propheta* také mág nebo překladatel. V křesťanském prostředí to je obecně “zvěstovatel Boží vůle”. Používá se zvláště pro starozákonní proroky. Slovo *propheta* se stalo pevnou součástí křesťanské slovní zásoby a objevuje se ve středověké latině i v románských jazycích. Existuje také řada odvozených slov, např. *propheticus*, *propheto*.

profetizo

Z řec. $\pi\rho\rho\theta\iota\varsigma$ „předpovídat“, vyskytuje se např. ve Vulgátě a u Hieronyma.

psalmus

Z řeckého $\psi\alpha\lambda\mu\delta$, které je odvozeno od $\psi\alpha\lambda\lambda\omega$. Je to píseň zpívaná při hře na citeru. Ve Vulgátě se vyskytuje i ve významu „chvalozpěv na někoho“, ale nejčastěji označuje žalmy, zvláště Davidovy.

psalterium

Z řeckého $\psi\alpha\lambda\tau\epsilon\rho\iota\omega\mu$. Je to buď strunný hudební nástroj podobný citeře nebo knihy žalmů.

scandalum

Z řeckého $\sigma\kappa\alpha\lambda\delta\alpha\lambda\omicron\mu$. Primárně to je nástraha na cestě, která je na někoho naličena, aby zakopl a upadl. V tomto významu se objevuje např. u Prudentia. V křesťanském prostředí je však běžnější význam přenesený do duchovní roviny, tedy “svádění ke hříchu”.

schisma

Z řec. $\sigma\chi\iota\sigma\mu\alpha$, které je odvozeno od $\sigma\chi\iota\sigma\mu\alpha$ „rozdělovat”. *Schisma* je tedy rozdělení, roztržka. U křesťanských autorů je to především roztržka ve věcech víry. Dnes se používá především pro označení rozkolu v církvi a rozštěpení na východní a západní církve.

synodus

Z řeckého $\sigma\upsilon\nu\delta\omicron\varsigma$, „schůze”, “shromáždění”. V křesťanském prostředí je to setkání uskutečněné kvůli náboženským otázkám.

Hebraismy zprostředkované řečtinou

Podobně jako při překladu z řečtiny do latiny, tak i při překladu z hebrejštiny do řečtiny byla snaha držet se co nejvíce originálu. V některých případech to vedlo k použití řeckých slov v neobvyklých významech. Překladatelé totiž usilovali o to, aby se určité hebrejské slovo překládalo pomocí stále stejného řeckého slova. Stávalo se však, že ačkoliv si tato slova odpovídala v hlavním významu, v ostatních se lišila. Řecké slovo tak získalo nový význam. Při překladu do latiny se postupovalo stejně, a proto některá latinská slova nabyla významů, které se nedají vysvětlit bez znalosti souvislostí s řečtinou a hebrejštinou. Mezi takové výrazy patří např.:

confiteri

Kromě jiných významů může toto sloveso v křesťanské latině znamenat i “chválit”. Je to překlad řeckého $\tau\omicron\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\epsilon\langle\sigma\kappa\alpha\iota\rangle$, které stojí na místě hebrejského výrazu, který znamená jednak “uznat”, “přiznat”, jednak “chválit”. *I traduttori, prima in greco e poi in conseguenza in latino, hanno preferito mantenere una stessa parola per entrambi i significati, benché $\tau\omicron\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\epsilon\langle\sigma\kappa\alpha\iota\rangle$ e confiteri in sé e per sé ricoprissero da principio soltanto il primo.*¹¹

parabola

Toto slovo nepřišlo do latiny poprvé s křesťanstvím. Vyskytovalo se tam již dříve, ale pouze ve významu “přirovnání”. Význam “slovo”, který se ujme v románských jazycích (šp. *palabra*, it. *parola*, fr. *parole*), se objevuje až s křesťanstvím, konkrétně s překlady Bible. *Parabola* je z řeckého *parabol*», které znamená “přirovnání”, nikoli však “slovo”. Stopa vede opět k hebrejskému originálu starého zákona. Hebrejské slovo *māšāl* totiž má kromě “přirovnání” i řadu jiných významů, např. “přísluví”, “výrok”, “řeč”. Překladatelé Septuaginty dosazovali za hebrejské *māšāl* v jakémkoli z jeho významů řecké *parabol*». Z toho důvodu se toto řecké slovo objevuje v Septuagintě i v nových významech, které by nezískalo normálním vývojem. Přejít do latiny i s novými významy byl už poměrně snadnou záležitostí. Jeroným někdy ve Starém zákoně sice používá místo grecismu *parabola* latinské *proverbium*, *ma in linea generale il suo uso è conforme al modello dei Settanta*.¹² (ale v zásadě se jeho používání shoduje se Septuagintou.) Vliv Bible způsobil, že toto slovo používali křesťanští spisovatelé, ale i obyčejní křesťané v každodenním životě.

- s křesťanskými výpůjčkami z řečtiny souvisí pojem *křesťanská latina*. Podle E. Löfstedta je to jedna z nejdůležitějších vývojových fází latiny (viz návaznost na středověk).
- nevyjasněná definice a zařazení křesťanské latiny, někteří řadí mezi tzv. technické jazyky (jazyk vojáků, lékařů, právníků, gladiátorů, zemědělců, ...)
- tato definice není zcela vyhovující, ze sociálního hlediska to nelze zcela srovnat, křesťanství mnohem širší dopad, pronikání napříč společností
- není to dialekt, křesťané se svým jazykem neodlišovali zásadním způsobem od svých současníků.
- v křesťanské latině se setkáme s prvky typickými pro pozdní a lidovou latinu, společnými pro všechny latinské mluvčí bez ohledu na příslušnost k náboženství. Významné místo lidové latiny je odrazem sociální struktury prvních křesťanů, kteří se významně podíleli také na konstituování křesťanské latiny. Tento charakter si křesťanská latina udržuje i později.
- důraz církevních otců na srozumitelnost jazyka pro obyčejné lidi: Augustin, Jeroným (snažil se respektovat, kde to bylo možné, *Vetus Latini*), Ambrož (použil ve svých hymnech formu lidové poezie).
- latinsky psaná křesťanská literatura začíná vznikat od konce 2. století a po celé 3. století, mnozí z autorů vzdělání, latina na úrovni
- církevní latina – jazyk formující se liturgie, ale také různých oficiálních dokumentů přibývajících s institucionalizací a rozrůstáním církve (zvláště po povolení křesťanství); církevní nerovná se křesťanská latina
- Jazyk prvních křesťanů nezaniká s koncem římské říše, ale žije dále v románských jazycích a ve středověké latině, která se stala kulturním jazykem celé Evropy. Díky ní se mnohé výrazy křesťanské latiny včetně výpůjček z řečtiny dostaly i do nerománských evropských jazyků. A. De Prisco píše, že *fu proprio questo latino, il latino dei cristiani, ad essere introdotto in regioni che non avevano mai conosciuto la dominazione romana, quando*

¹¹ Löfstedt, E., 1959: (překlad z r. 1980): str. 114

Nejprve v případě řečtiny a pak i v případě latiny dali překladatelé přednost použití jednoho slova pro oba významy, ačkoliv $\tau\omicron\mu\omicron\lambda\omicron\gamma\epsilon\langle\sigma\kappa\alpha\iota\rangle$ a *confiteri* měly původně jen první z nich.

¹² Löfstedt, E., 1959: (překlad z r. 1980): str. 119 – 120

*la croce di Cristo, a partire già dal V secolo, arrivò là dove neppure le aquile romane erano riuscite a penetrare.*¹³

Vliv v oblasti gramatiky

Otázka vlivu řečtiny na latinu v oblasti gramatických struktur rozdělila badatele do dvou skupin. První považovala řecký vliv za nejdůležitější faktor, kdežto druhá vysvětlovala některé změny v latině především na základě latiny samotné a řečtina měla podle ní spíše podpůrný vliv.¹⁴ Na obecné úrovni zpracovávají problematiku vzájemného působení jazyků v oblasti gramatických struktur B. Heine a T. Kuteva.¹⁵ Zabývají se územním rozšířením gramatických struktur a vlivem kontaktu jednotlivých jazyků na proces gramatikalizace. Jestliže jsou dva jazyky v intenzivním kontaktu, *speakers tend to develop some mechanism for equating „similar“ concepts across languages.*¹⁶ Velmi často se však nejedná o prosté převzetí gramatické struktury, ale o práci s materiálem mateřského jazyka pod vlivem jazyka modelového. Heine a Kuteva (2003) rozlišují *ordinary grammaticalization* a *replica grammaticalization*. V obou případech mluvčí vyjadřují prostředky svého vlastního jazyka kategorií přítomnou v modelovém jazyce. Odlišnost spočívá v následném procesu gramatikalizace. Zatímco u *ordinary grammaticalization* k ní dochází nezávisle na modelovém jazyce, u *replica grammaticalization* mluvčí kopírují gramatikalizační proces modelového jazyka. K tomuto typu gramatikalizace nemusí docházet pouze v případě, že v cílovém jazyce neexistuje určitá kategorie modelového jazyka, ale i v situaci, kdy oba jazyky danou kategorii vyjadřují. Mezi nejobtížnější problémy spojené s těmito procesy patří otázka, zda se v konkrétním případě jedná o autonomní proces v daném jazyce nebo zda je ovlivněn jiným jazykem. Zvláště v případech intenzivního kontaktu dvou jazyků, jak tomu bylo v případě latiny a řečtiny, však nelze možnost ovlivnění a priori vyloučit. V poslední době se opět přikládá vzájemnému působení jazyků větší význam, a to včetně vlivu řečtiny na latinu. B. Drinka (2003) se např. ztotožňuje s tvrzením Dubuissona (1992), že *the linguistic influence of Greek on Latin is grossly undervalued.*¹⁷ Domnívám se, že pro debatu o vlivu řečtiny na latinu je důležitý princip využívání okrajových struktur v jazyce, který popisují B. Heine a T. Kuteva (2003, str. 562):

*In order to develop a structure that is equivalent to the one in the model language, speakers choose among the use patterns that are available in the replica language („cílový jazyk“, pozn. aut.) the one that corresponds most closely to the model, frequently one that **until then was more peripheral and of low frequency of use**, and they activate it — with the effect that a peripheral pattern gradually turns into the regular equivalent of the model, acquires higher frequency of use, and eventually it may emerge as a **full-fledged grammatical category**.*

Pokud přijmeme tento názor, výskyt pozdějších progresivních konstrukcí v latině archaického období není důkazem proti předpokládanému řeckému vlivu. Existence těchto struktur v latině naopak mohla usnadnit působení řečtiny. K podobným závěrům dochází i E. Löfstedt (1959), jehož postoje byly vnímány spíše jako „protiřecké“. Otázkou zůstává, do jaké míry byla už např. Plautova latina ovlivněna v oblasti gramatických struktur řečtinou a jaká byla situace v předliterární latině.

¹³ De Prisco, A., 1991: str. 8

... a byla to právě křesťanská latina, která se dostala do oblastí, které nikdy nepoznaly římskou nadvládu. Kristův kříž, a to už od 5. století, totiž dorazil tam, kam nedokázali proniknout ani římsí orli.

¹⁴ Přehled zastánců jednoho i druhého směru podává E. Coseriu (1996) ve svém článku „Latin et grec dans le latin dit «vulgaire»“ in Rosén H. (ed.) *Aspects of Latin*, Innsbruck

¹⁵ Heine B., Kuteva T., 2003: „On contact-induced grammaticalization“, *Studies in Language* 27, sv. 3, pp. 529–572

¹⁶ Heine B., Kuteva T., 2003: str. 531

¹⁷ Drinka B., 2003: „Areal Factors in the Development of the European Periphrastic Perfect“, *Word* 54, sv. 1, str. 18

Studium vzájemného působení jazyků se neomezilo pouze na kontakt mezi dvěma jazyky. Zjistilo se, že existují celé oblasti, které vykazují společné charakteristiky. Jazyky v těchto oblastech přitom nejsou geneticky spřízněny. Jazyky mohou dokonce vykazovat v některých ohledech vyšší stupeň podobnosti se sousedním jazykem než s jazykem příbuzným, ale geograficky vzdálenějším.¹⁸ Také srovnávací studium evropských jazyků v konfrontaci s mimoevropskými ukázalo, že se u evropských jazyků opakovaně vyskytují některé gramatické struktury (členy, perfektum tvořené pomocí slovesa „mít“, ...). Už ve 30. letech vznikl koncept tzv. *Standard Average European* (SAE),¹⁹ který je s určitými modifikacemi předmětem zájmu i dnes. Počítá s rozdělením Evropy na několik oblastí. Jádro tvořené holandsčinou, němčinou, francouzštinou a severoitalskými dialekty (SAE ve vlastním slova smyslu), vymezené M. Haspelmathem (1998) pomocí 11 charakteristik, ovlivňuje okolní jazyky. Podle míry podobnosti s jádrem se pak rozlišují další zóny. Vznik „standardní evropštiny“ byl vysvětlován různými způsoby. M. Haspelmath (1998)²⁰ se přiklání k tomu, že rozhodujícím obdobím byl přechod od pozdního starověku ke středověku, kdy mj. docházelo k rozsáhlé migraci obyvatelstva. To ovšem nevylučuje možnost, že některé charakteristiky SAE mohou pocházet z různých období a že se vyvinuly nezávisle na sobě i na latině.²¹ Latina ovlivněná řečtinou však pravděpodobně sehrála důležitou roli nejen při formování románských jazyků,²² ale i evropských jazyků obecně.

příklady předpokládaného řeckého vlivu u gramatických struktur:

- v průběhu latiny se rozšiřovaly funkce participií, jejich počet narostl zejména v souvislosti s překladem Bible a v dílech křesťanských autorů
- vznik některých neosobních sloves (viz příslušná kapitola)
- vliv řeckého Óti na preferenci vazby s *quod* na úkor akuzativu s infinitivem
- vliv řeckých perifrastických konstrukcí se slovesy pohybu *œrcomai lšxwn* (fr. *je vais dire*) a slovesy „být“ *Ān did£skwn* (it. *stava insegnando*, šp. *estaba enseñando*), vliv se předpokládá i u románských vidových konstrukcí typu it. *andare dicendo*, šp. *ir diciendo*
- vliv na formování členu
- v oblasti tvoření slov je jasná výpůjčka suffixu *-izo*, *are* z řec. *-...zein*.

¹⁸ Ramat P., 1998: „Typological Comparison and Linguistic Areas: Some Introductory Remarks“, *Language Sciences* 20, sv. 3, str. 230

¹⁹ Viz např. Ramat P., 1998: „Typological Comparison and Linguistic Areas: Some Introductory Remarks“, *Language Sciences* 20, sv. 3, str. 227–240 a Haspelmath M., 1998: „How Young is Standard Average European?“, *Language Sciences* 20, sv. 3, pp. 271–287

²⁰ Haspelmath M., 1998: „How Young is Standard Average European?“, *Language Sciences* 20, sv. 3, pp. 271–287

²¹ Ramat (1998), op. cit., str. 236nn. předpokládá samostatný vývoj u rozložené negace typu francouzského *ne...pas*

²² Coseriu E., 1996: „Latin et grec dans le latin dit «vulgaire»“ in Rosén H. (ed.), *Aspects of Latin*, Innsbruck, str.27–37 se domnívá, že např. i vývoj románských perifrází má spojitost s řeckým vlivem. Zdůrazňuje zároveň, že řecký vliv se uplatňoval prostřednictvím latiny a že základem románských jazyků je latina.